

Szabad-e a kutatónak (tudomány)-politizálnia?

Válaszol: Solymosi Frigyes, az MTA r. tagja

A közelmúltban jelent meg ifj. Fasang Árpád és Fodor András szerkesztésében Hivatás és hitvallás címmel egy kitűnő tanulmánygyűjtemény, melyben több mint száz értelmiségi, köztük számos egyetemi tanár és akadémikus fejt ki nézetét az országról, a gondokról, az értelmiség szerepéről, az előrelépés lehetőségeiről. Több írásban is felmerül a kérdés: szabad-e egyáltalán egy értelmiséginek, mi több, egy aktív kutatónak közvetlenül politikával foglalkoznia.

Az Akadémiának mint köztestületnek a politikától függetlennek kell maradnia. Ez azonban nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy vezetői mindenben egyetértsenek a kormánnyal, és szükség esetén — a kutatással kapcsolatos kérdésekben — ne szálljanak vitába az illetékesekkel. Lényegesen nagyobb a mozgási szabadsága a kutatónak: a funkció nélküli akadémikusnak. Az ország közvéleménye elvárja tőlünk, hogy ne zárkózzunk be elefántcsonttoronyunkba, hanem — a lakosság átlagát messze meghaladó ismeret és látókör birtokában — nyilvánítsanak véleményt a társadalom égető kérdéseiben. Különösen érvényes ez jelenlegi átalakuló, formálódó világunkban, amikor a politikában, az ország irányításában különösebb tapasztalattal nem rendelkező honfitársaink adták fejüket a politikára, és váltak az ország irányítóivá. Ezek között vannak kiváló, éles eszű, széles látókörű emberek, és természetszerűen mérsékeltebb képességű, nemcsak a politikát, de saját szakmájukat is csak átlagos eredménnyel művelő egyének. Mindezek még inkább szükségessé teszik, hogy a szakmájukhoz hű polgárok, elsősorban az úgynevezett elitértelmiségiek, a kutatók, ne maradjanak passzívak. Ha ők úgy érzik, hogy a politika rossz irányba vezeti az országot, ha hibákat követ el, akkor — függetlenül saját érdekeiktől — kötelességük arra a közvélemény, a politika figyelmét felhívniuk. Nem lehet ugyanis kizárni, hogy a kutatásban megélesedett szemük, analízáló látásmódjuk sok mindent (hamarabb) észrevesz, mint a politika napi gondjaival túlságosan elfoglalt vezetők.

Mindezek fokozottan érvényesek saját szakterületünkön, a kutatás terén is. Nem érték egyet azzal a nézettel, hogy az egyszerű, tisztség nélküli kutatónak hallgatnia kell, mindent rá kell bíznia a tisztségviselőkre, vagyis alulról jövő kezdeményezésekre már egyáltalán nincs szükség. Mindez lehet, hogy teljesen téves szemlélet. A jelen írás szerzője mindenesetre ezt a „téves” koncepciót követte az elmúlt tizenöt évben, amelyet tükröz a csaknem félszáz tudománypolitikai tanulmány, és hasonló számú politikai publicisztika, valamint a szegedi Széchenyi-díjas akadémikusok két kez-

deményezésének megszervezése. (A kutatás támogatása a privatizációs bevételekből, 1996. és a kutatás-fejlesztés tervezett támogatása, 1998).

Talán érdemes megemlíteni, hogy időnként még az Egyesült Államok és a fejlett nyugat-európai országok tudósai is hallatják a hangjukat, ha úgy érzik, hogy kormányuk nem szentel kellő figyelmet a tudománynak, nem támogatja kellőképpen a kutatást. Meggyőződésük szerint ugyanis a tudomány, a kutatás-fejlesztés döntő szerepet játszik az országok fejlődésében, a polgárok életminőségében, és rendkívül hátrányos lenne országuk számára, ha erről a politikusok megfeledkeznenek.

Arra már — másokkal együtt — számos tanulmányban rámutattam, hogy az új társadalmi rendszerben igen nehéz lesz a magyar tudomány nemzetközileg korábban kivívott helyét megtartani. Ennek számos oka van. Egyik, hogy lényegesen nehezebb a tehetséges fiatalokat az egyetem és az akadémiai kutatóhálózat számára megnyerni, mivel — a jól ismert „brain drain”-en kívül — a jó képességű, dinamikus fiatalok számára számos önmegvalósító lehetőség van. Lényeges szerepet játszik ebben a kutatói (oktatói) illetmények rendkívül nagy lemaradása más szférákban dolgozók keresete mögött. Tovább rontja versenyképességünket, hogy öregsznek, és lassan itthagynak bennünket a hazánk tudományos rangjának kivívásában döntő szerepet játszott kutatók, jeles tudósok. Javíthat viszont a romló helyzetet csatlakozásunk a NATO-hoz, és majd az Európai Unió országaihoz: várhatóan új pénzügyi források nyílnak a kutatás számára. Különösen, ha — mint fejlődő ország — ugyanolyan kiemelt támogatást kapunk, mint az Unió a jelenleg elmaradottabb országai. Mindezek alapján még fontosabb a hazai kutatás-fejlesztés helyzetének rendkívül alapos analízise, és azon intézkedések meghozatala, amelyek nemcsak lassítják esetleges visszafejlődésünket, hanem elő is segítik felzárkózásunkat a nyugati országokhoz.

Az elmúlt évi parlamenti választás eredményeképpen új kormánya van hazánk-nak, ami a kutatás-fejlesztés terén is számos szervezeti változással jár. A kormány vezetőerejét közismerten olyan, túlnyomórészt fiatal politikusokból álló párt képezi, amely eddig még nem volt kormányon, és vezetői sem rendelkeznek nagyobb tapasztalatokkal a kutatás-fejlesztés terén.

Ezt szem előtt tartva, még az elmúlt év szeptemberében, müncheni vendégkutatói ténykedésem alatt megküdtem egy tanulmányt a Miniszterelnöki Hivatalnak, amelyben felhívtam az új kormány figyelmét a hazai tudományos kutatás irányításában fennálló belső ellentmondásokra, a megoldásra váró gondokra és az előrelépés érdekében általam vélt legfontosabb tennivalókra. Javaslatom leglényegesebb elemei: 1. a kutatói kapacitás további redukálódásának megszüntetése, 2. a nagy szellemi értéket képviselő akadémiai kutatóhálózat megőrzése, 3. a kutatók szégyenletes bérhelyzetének felszámolása, 4. a nemzetközileg kiemelkedően tevékenykedő kutatóegységek kiemelt támogatása, a kutatás támogatásában az eddigieknél lényegesen nagyobb differenciálás, 5. a kutatócsoportok atomizálásának megszüntetése (az apró, egy-két tagú kutatóegységek képtelenek versenyezni lényegesen nagyobb nyugati kutatóegységekkel). Szükségesnek véltem még a kutatás-fejlesztésre szánt alaptámogatás szintjének lényeges növelését, a fiatal kutatók részére adott ösztöndíjak számának emelését (mely segít kutatógárda kedvezőtlen korösszetételén), a korábban beszerzett nagyműszerek működtetésének biztosítását, a katasztrofális szakkönyvtári helyzet megváltoztatását, ösztöndíjalap létesítését fiatal külföldi kutatók fogadására, ami hazánk nemzetközi reputációja szempontjából is fontos. Mindezekhez hozzátartozik, hogy a kutatás irányítását, az új tudománypolitikai irányelvek megvalósítását — a politikai hovatartozástól függetlenül — célszerű azok kezébe adni, akik szakterületük legjelesebb művelői. Ezek a javaslatok — lényegüket tekintve — természetesen nem újak, túlnyomó részük szerepelt korábbi tudománypolitikai írásimban, és nagy vonalakban megegyeznek az akadémikusok többségének véleményével.

Ez év márciusában, talán némi késéssel, de létrejött a kutatás-fejlesztés legmagasabb irányító grémiuma, a Tudomány és Technológiai Kollégium. Új szint jelent a Kollégium mellett működő 22 tagú Tanácsadó Testület, amelynek kilenc akadémikus tagja van. Őszintén remélem, hogy a tanácsadói testület révén számos kérdésben sikerül az elkövetkező időszakban előrelépést elérni.

Az ország politikusaiban, az adófizető polgároknak joggal merülhet fel a kérdés: valóban olyan jó-e a magyar kutatás színvonala, mint ahogyan azt mi, kutatók állítjuk. Ebből a szempontból különösen fontos a külföldi kollégák véleménye és a nemzetközi összehasonlítás. A közelmúltban a tudományos és az ország közvéleménye értesülhetett arról, hogy a Szegedi Biológiai Kutatóközpont (SZBK) tevékenységét egy nemzetközi szervezet bizottsága átvilágította, és számos megfontolandó javaslatot tett. Ezzel kapcsolatban érdemes hangsúlyozni, hogy egy nemzetközi szervezet értékelő bizottságaiba mindig a szakterület kiváló művelőit delegálja, hiszen a fejlett országok tudományos életében az élenjáró kutatók és nem az amatőrök, a „kutatgatók”, a mindenféle értékeléstől és differenciált támogatástól — saját érdekükben — irtózó kutatók szava az irányadó. A kezdeményezést az MTA alelnöke az Akadémia életében mérőföldkönek nevezte. A testület főbb megállapításai a következők: 1. az SZBK-ban magas színvonalú kutatómunka folyik, a 46 csoportból 16-ot nemzetközi viszonylatban is kiválónak minősítettek. 2. a kutatók átlagéletkora elég magas, célszerű lenne a fiatalok számának növelése. 3. kívánatos a kiemelten tevékenykedő csoportokat erősebben támogatni. 4. az intézetben rendkívül sok kis egység dolgozik, melyek méretüknél fogva nemzetközileg nem versenyképesek. 5. a legkiemelkedőbb kutatók dolgozzák ki az intézet jövőjére vonatkozó terveket. 6. a magyar kutatási pályázati rendszer a támogatási összegek elaprózása miatt alapvetően hibás. *Ez a rendszer „katasztrofális következményekhez vezet, ha ez így folytatódik. A kutatásnak manapság koncentrálnia kell. A magyar hatóságok értékeljék újra a támogatási politikájukat”.* 7. a kutatók fizetése szegényletes, „Magyarország nem engedheti meg magának, hogy elveszítse a legjobb kutatóit”. 8. Kíválsági Díj létrehozása. A bizottság rámutatott arra is, hogy az SZBK, az Európai Unió hasonló színvonalú intézetéhez képest ötször kisebb támogatásból gazdálkodik!

Nézetem szerint az SZBK vezetésének kitűnő gondolata volt az intézet átvilágítása. Őszintén remélem, hogy a bizottság pozitív állásfoglalása, a kiváló minősítés a jövőben az SZBK támogatásában is tükröződni fog.

A jelentésből számos következtetést vonhatunk le. Egyik legfontosabb, hogy a bizottság véleménye az SZBK-ról megegyezett a hazai kutatók nézetével: az SZBK minden eddigi hazai értékelés során a legjobb minősítést kapta. Jól ismert volt az is: melyek azok a csoportok, amelyek az intézet reputációját megeremítették, és melyek azok, amelyek munkája kívánivalót hagy maga után. *Ennél talán még fontosabbak azonban a bizottság általános megállapításai, amelyek az egész hazai kutatás irányításának, támogatásának legneuralgikusabb pontjai. Ezek gyakorlatilag ugyanazok, mint amelyeket korábban legfontosabb teendőként jeleztem.*

A nagyobb tanszéki kutatócsoportok létszáma, különösen az egyetemi kollégákkal együtt, összemérhető a külföldi egyetemeken egy-egy kiváló professzor irányítása alatt működő kutatóegységekkel. Mivel ezekben a csoportokban — ellentétben számos akadémiai intézettel — a fragmentáció még nem történt meg: egy-egy téma vizsgálatában nemzetközileg is versenyképesnek tudtak maradni. Ez jól tükröződik eredményeikben, azok nemzetközi visszhangjában is.

Ezeknek a szeparáltan dolgozó kutatócsoportoknak az anyagi lehetősége és mérete azonban aligha engedi meg, hogy eredményes tudományos munkájuk bizonyítására nemzetközi bizottságot hívjanak meg, még akkor sem, ha a költségek

* A megállapításokból részletes tájékoztatást ad a Magyar Tudomány jelen számában Dudits Dénes akadémikus. — A szerk.

legnagyobb részét nemzetközi szervezetek fedeznék. Érdekvéonyesítési lehetőségük is sokkal szerényebb a nagy intézetekénél. Így nem meglepő, hogy teljesen kimaradtak a központi intézetek „konszolidációja” során kapott pénzügyi támogatásból, amely ma már beépült az intézetek költségvetésébe.

A nemzetközi és hazai értékelések szerint viszont számos csoport nemzetközileg is a legjobbak között van. Az MTA Informatikai Csoportjának korábbi felméréséből kiderült, hogy az MTA kutatóhelyei között, az élettelen természettudományok területén, az első helyre került Reakciókinetikai Tanszéki Kutatócsoport dolgozatainak idézettsége 150—250 százalékkal haladta meg a nemzetközi átlagot. Másfajta értékelés szerint a kémia területén számos csoport bekerült a világ legeredményesebben dolgozó kémiai intézetei közé. Legújabb amerikai vizsgálatok szerint az elmúlt tizenhét évben közölt dolgozatok idézettsége alapján a legjobb helyezést elért hazai kémikusok mind a tanszéki kutatócsoportok vezetői közül kerültek ki. Van olyan eset is, amikor a hazai kutató, szakterületén — az angol Royal Society szerint a világon dolgozó csaknem 22 000 kutató között — a tizedik helyezést érte el. Mondanom se kell, hogy mindezek az eredmények egyáltalán nem tükröződnek a kiemelten tevékenykedő kutatócsoportok támogatásában: a létszámcsökkentés is éppúgy érinti a kiváló, mint a gyenge csoportokat. Ugyanakkor a hasonló mutatókat elérő nyugati intézetek, kutatócsoportok, amelyeknek kutatási körülményei nem is hasonlíthatók a mienkéhez, egymás után kapják országukban a kiemelkedőknek járó kiemelését, elismerést és támogatást. Ez is azt jelzi, hogy bőven van még tenivalónk.

Csak remélni lehet, hogy mielőtt csatlakoznánk az Európai Unió országaihoz, tudomásul vesszük: nemcsak a kutatók képességében, munkájuk intenzitásában vannak óriási különbségek, hanem — mindezek következményeként — a tudományos kutatás eredményességében is. Nekünk is el kell oda jutnunk, hogy nemzetközileg is kiemelten tevékenykedő kutatóegységeinket értéküknek megfelelően kezeljük, és lehetőségeinkhez képest biztosítsuk részükre a versenyképességet. A tudomány területén mielőbb fel kell számolnunk a politika által vezérelt szubjektív szempontokat. Az eredményesség megállapításában, a kiemelésben, a támogatások, díjak odaitélésében, az akadémiai tag- és vezetőválasztásban félre kell tenni mindenféle politikai megfontolást: elsődleges és kizárólagos szempont csakis a szakmai teljesítmény legyen!